

works of researchers. There were the history of organization, the position of students and the university staff; teaching technical knowledge and general subjects; specificity of activity (students' age, duties, examinations, school location, the purpose of lectures, optional courses, workshops, individual work etc.); the essence, purpose and objectives of working departments; views on comparison of the role and place of colleges in providing technical education; the role of technical institutions in the development of domestic production; the problem of engineering personnel training; the improvement of the system of higher education establishments management; the reforming of higher technical education system.

Key words: *higher engineering and technical educational establishments, historiography, development, organization, functioning, reforming.*

Дата надходження статті: «8» серпня 2013 р.

УДК 37.011: (477)

В.Л.ФЕДЯЄВА,

*доктор педагогічних наук, професор
(м.Херсон)*

До проблеми систематизації джерельної бази дослідження теорії, історії та практики сімейного виховання

Стаття є стислим викладом результатів дослідження, присвяченого проблемі систематизації джерельної бази теорії, історії та практики виховання дітей у сім'ї в сучасній історико-педагогічній науці. У статті представлено конкретні аспекти теоретичного вивчення окремих питань сімейного виховання у різних наукових галузях: філософії, історії, соціології, фамілістики демографії, економіки, юриспруденції, психології, педагогіки, медицини, етнографії тощо. Автор аналізує витoki становлення теоретичних основ виховання дитини у сім'ї як історико-педагогічної проблеми, джерела її дослідження та їх класифікацію; репрезентує систематизацію груп наукових робіт за напрямом і проблемою дослідження у вітчизняному історико-педагогічному дискурсі.

Ключові слова: *сім'я, сімейне виховання, джерельна база дослідження, історико-педагогічна наука.*

Сім'я була, є і буде складною підсистемою суспільства, що виконує різноманітні соціальні функції. Тож, сім'я як соціальний інститут, її історія, сімейне виховання входять у дослідницьке поле багатьох суспільствознавчих наук: філософії, історії, соціології, фамілістики як галузі соціології, що досліджує сім'ю та шлюб [11; 7], демографії, економіки, юриспруденції, психології, педагогіки, медицини, етнографії тощо. Кожна з цих наук певним чином дотична й до питань сімейного виховання, оскільки воно пронизує всі аспекти життєдіяльності сім'ї. Таким чином, кожна наукова галузь у межах свого предмету вивчає певні характеристики історії сім'ї, її сучасний стан і функції, а відповідно – вплив цих функцій на сімейне виховання.

Як і кожна наукова галузь сімейна педагогіка має джерельну базу дослідження, особливість якої полягає у вивченні наукової літератури вищезазначених наук. Так, філософія обґрунтовує систему загальних принципів і способів пізнання, тому для сімейної педагогіки вона є теоретичним підґрунтям осмислення досвіду сімейного виховання, наукових праць у цій галузі, творення на цій основі педагогічних концепцій тощо. Демографія і соціологія вивчають стан і тенденції розвитку сім'ї, що, в свою чергу, сприяє визначенню державної сімейної політики. В полі зору демографії знаходяться проблеми складу сім'ї (за віком, національною приналежністю, етнорегіональний підхід тощо), реалізація сім'єю економічної функції, співвідношення поколінь, народження дітей тощо. Соціологія сім'ї розглядає сім'ю як соціальний інститут, як універсальний фактор соціалізації дитини. В дослідницькому полі соціології знаходяться такі питання, як типи, моделі, функції сім'ї, їх вплив на виховання дітей. Економіка вивчає господарську функцію сім'ї, її забезпеченість житлом, роботою, стан вирішення питання дитячого харчування, одягу, іграшок, книг тощо. Юриспруденція визначає нормативно-правові основи сім'ї, шлюбу, виховання дітей в сім'ї, зокрема регламентує права і обов'язки дітей та батьків. Історія вивчає становлення сімейного виховання, його еволюцію на різних етапах історичного розвитку суспільства, вплив соціально-культурного процесу на сімейне виховання тощо. Особливе місце в історичному процесі приділяється питанням етнорегіонального історичного розвитку сім'ї, а відповідно – історичним традиціям і формам виховання. Об'єктом вивчення психології є сім'я як мала соціальна група. В цьому науковому полі

досліджуються особливості спілкування в сім'ї, характер дитячо-батьківських стосунків, складові психологічної атмосфери цієї соціальної групи.

Сім'я, сімейні стосунки традиційно входили та входять у дискурс медицини, фізіології, зокрема, питання підготовки молоді до шлюбу, недопущення таких негативних явищ, як паління, вживання алкоголю та наркотиків. Також важливими є відомості про спадковість і її зв'язок із народженням здорової дитини. Загальновідомо, що педагогіка розглядає сім'ю як найперший і провідний виховний соціальний інститут дитини, вивчає шляхи підвищення педагогічної культури батьків, форми взаємодії сім'ї з іншими соціальними інститутами.

Таким чином, мова йде про те, що різні науки в межах свого предмету вивчають певні характеристики сім'ї, які надзвичайно важливі при вивченні питань сімейного виховання. Необхідно підкреслити, що такі науки як філософія, соціологія, психологія, фізіологія та медицина, педагогіка мають у своїй структурі такі напрями, як «Філософія дитинства», «Соціологія сім'ї», «Фамілістика», «Психологія сім'ї», «Дитяча фізіологія», «Педіатрія», «Сімейна педагогіка», «Народна педагогіка», «Етнопедагогіка» тощо. Так, зокрема, у народній педагогіці (казках, прислів'ях, легендах, приказках, піснях, думках) розкриваються історичні традиції сімейного виховання, правила господарювання, етика стосунків, прийом гостей тощо. Результативність наукової обґрунтованості певного напрямку історико-педагогічного дослідження, зокрема й теорії та практики виховання дітей в сім'ї, залежить від його джерельної бази, яка забезпечує ґрунтовне, оптимальне охоплення найбільш істотних фактів у всій їх конкретності. Вивчення історії сімейного виховання вимагає досить широкого спектру джерел: методології історії педагогіки та історії соціальної педагогіки (О.Адаменко, Л.Березівська, Л.Ваховський, Н.Гупан, О.Сухомлинська, С.Харченко та інші); соціології сім'ї (А.Антонов, С.Голод, О.Дорохіна, М.Мацьковський, Ю.Семенов, А.Харчев, О.Черніков та інші); етнографії сім'ї (Х.Вовк, М.Мід, В.Наулко та інші); психології сім'ї (В.Дружинін, Е.Ейдемільер, Е.Еріксон та інші); праці з історії сім'ї, шлюбу та її функцій (Ф.Аріес, М.Грушевський, В.Зацепін, М.Костомаров та інші). Дисертаційні дослідження Л.Бондар, О.Гранкіна, Н.Дічек, С.Золотухіної, В.Кравця, О.Петренко, Н.Побірченко, В.Постового, О.Сараєвої, М.Стельмаховича та ін. також розглядають окремі питання історії розвитку теорії виховання дітей у сім'ї та персоналії науковців, громадських діячів і просвітянників, які вивчали проблеми виховання на різних етапах розвитку педагогічної думки.

Аналіз різноманітних джерел дає нам змогу умовно виділити основні групи матеріалів, в яких розкривається система сімейного виховання. Слід підкреслити, що в історико-педагогічному дослідженні виховання дітей у сім'ї джерела систематизуються відповідно до історичного періоду, який досліджується. Тобто, аналіз і систематизація джерельної бази відповідає періодизації виокремленої проблеми, її історіографії, що дає змогу розглядати окреслену (історико-педагогічну) проблему в контексті суспільно-політичних, економічних, ідеологічних і педагогічних детермінант в Україні в конкретний історичний період.

Щодо джерел дослідження сімейного виховання, то ми виділяємо основні групи матеріалів:

1. Державні документи, за якими здійснювалося нормативно-правове забезпечення сімейного виховання в різні часи, – це кодекси законів про шлюб, сімейне й опікунське право, декрети, постанови, концепції, розпорядження, інструкції, циркуляри, плани, звіти, що стосувалися виховання дітей у сім'ї.

2. Архівні документи, за якими здійснювалося нормативно-регулятивне забезпечення сімейно-шлюбних стосунків і визначалися завдання та шляхи реалізації сімейного виховання в Україні у різні історичні періоди: декрети, закони, інформаційні повідомлення, інструкції, накази, постанови, резолюції, циркуляри (Директорії УНР, ЦК ВКП(б), ЦК КПРС, ЦК КП України, РНК СРСР, РНК УРСР, Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР) та безпосередніх виконавців урядової освітньо-виховної та сімейної політики – Генерального секретаріату освіти, Міністерства народної освіти УНР, Міністерства народної освіти Директорії УНР, Народного комісаріату освіти УРСР, Раднаркому УСРР, Наркомздраву України, Президії та секретаріату ВУЦВКУ, Наркомпраці УССР, Міністерства освіти УРСР; протоколи засідань і нарад із питань охорони материнства і дитинства та відділів соціального виховання; матеріали Всеукраїнських нарад з освіти з проблем охорони материнства та дитинства; матеріали учительських з'їздів, де обговорювалися питання сімейного виховання тощо.

В основі історико-педагогічного дослідження сімейного виховання можуть бути документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, Центрального державного архіву громадських об'єднань, Державного окремих областей та регіонів України.

3. Наративні, як теоретичні, так і практикоорієнтовані джерела, що розкривали різні аспекти сімейного виховання, зокрема публікації у періодичних виданнях: «Світло» (1910 – 1914), «Вестник воспитания» (1890 – 1917), «Вільна українська школа» (1917 – 1920), «Порадник по соціальному вихованню дітей» (1921, 1924), «Радянська освіта» (1923 – 1931), «Шлях освіти» («Путь

просвещения») (1922 – 1930), «Дитячий комуністичний рух» (1920 – 1924), «Піонерія» (1924 – 1991), «Безвірник» (1925 – 1935), «Радянська школа» (1945 – 1991), «Шлях освіти» (1997 – сьогодні), «Семья и школа» (1946 – сьогодні), «Рідна школа» (1991 – сьогодні).

4. Праці монографічного характеру, доповіді, виступи вітчизняних учених кожного історичного періоду, в яких обґрунтовано питання теорії та практики виховання дітей у сім'ї відповідно до періодів розвитку сімейної педагогіки, а саме: роботи вчених і громадсько-просвітницьких діячів (зокрема, якщо взяти період кінця XIX – початку XXI ст. як період активної розробки сімейного виховання, то це роботи П.Каптерева, П.Лесгафта, М.Манасеїної, Є.Покровського, І.Сікорського, Л.Толстого, К.Ушинського, громадівців М.Драгоманова, О.Кониського, П.Куліша, І.Нечуя-Левицького, А.Свидницького та інших); роботи політичних і громадських діячів, учених перших років радянської влади 20 – 30-х рр. (Г.Гринько, О.Коллонтай, Н.Крупська, А.Луначарський, А.Макаренко, Я.Мамонтов, Я.Ряшпо); роботи радянських учених 50-60-х рр. (Є.Гур'янова, І.Кобиляцький, Г.Некрасова, З.Равкін, Є.Чувашев); роботи відомих вітчизняних учених, практиків, журналістів другої половини 60 – 80-х рр. (Борис і Олена Нікітіни, С.Соловейчик, В.Сухомлинський); роботи як зарубіжних, так і вітчизняних науковців із соціології, психології, етнографії, етнопедагогіки сім'ї другої половини XX ст. (А.Антонов, Ф.Арієс, В.Дружинін, Е.Еріксон, В.Зацепін, М.Мід, М.Стельмахович, Є.Сявавко, Ю.Руденко, А.Харчев, Ю.Хорунжий та інші); роботи провідних вітчизняних педагогів, освітян діаспори XX ст. (С.Русова, Г.Ващенко та інші).

5. Окрему і значну групу складають народознавчі джерела, де розкриваються традиції виховання дітей в українській родині, що передаються з покоління в покоління. До цієї групи долучаємо й праці тих українських дослідників, у яких всебічно висвітлена й проаналізована етнопедагогіка сім'ї (М.Стельмахович, Є.Сявавко, Ю.Руденко та ін., які розглядаємо як джерелознавчі).

Слід зазначити, що особливе місце в дослідженні теорії, історії та практики сімейного виховання посідає історіографія дослідження проблеми, яка також дає можливість систематизувати праці відповідно до конкретної періодизації того чи того педагогічного процесу. Таким чином, можливе виокремлення таких груп наукових робіт за напрямом і проблемою дослідження:

- праці, у яких висвітлено загальні підходи і практичні аспекти виховання дітей у сім'ї у відповідності до кожного історичного періоду розвитку теорії і практики виховання дітей у сім'ї (Л.Березівська, М.Грушевський, І.Кобиляцький, Н.Побірченко, З.Равкін, М.Стельмахович);

- праці, у яких проаналізовано погляди вітчизняних учених політичних і громадських діячів Н.Крупської, П.Лесгафта, А.Макаренка, І.Сікорського, В.Сухомлинського, Л.Толстого, К.Ушинського на сімейне виховання (Л.Бондар, Н.Дічек, П.Каптерев, С.Русова, М.Стельмахович);

- праці, у яких обґрунтовано еволюцію сім'ї, сімейного виховання в контексті розвитку вітчизняної і світової науки та практики (В.Антонов, Ф.Арієс, О.Дорохіна, В.Зацепін, В.Кравець, М.Мід, М.Стельмахович, О.Харчев);

- праці, які є історіографічними і, водночас, являються джерелами досліджуваної проблеми (Г.Ващенко, П.Каптерев, Б. і О.Нікітіни, С.Русова, С.Соловейчик, В.Сухомлинський).

Запропонована нами систематизація джерельної бази доповнюється ще й такими роботами, як мемуарна література, сімейні фотоальбоми, сімейні архіви, листування, дослідження етнографічних експедицій. Щодо останніх, то особливо значущим є можливість обґрунтування на основі цих матеріалів регіональних особливостей виховання дітей у сім'ї.

Неможливо залишити поза увагою такі форми висвітлення питань еволюції сім'ї, історії сімейного виховання, місця дитини у цьому процесі, як твори мистецтва. Вперше і мабуть найбільш ґрунтовно звернувся до такого аналізу французький історик Ф.Арієс (1914 – 1984) у праці «Дитина і сімейне життя при Старому режимі» (1960) [2]. У своїй роботі вчений розкриває генезу (еволюцію) дитячого одягу, гри, розваг, а відповідно мети, форм і методів, зокрема морального виховання через вивчення художніх творів різного жанру (літературні твори, живопис, іконопис тощо). Такий підхід дав змогу вченому визначити методологічні основи виховання дітей в сім'ї в конкретні періоди розвитку суспільних відносин.

Досліджуючи ці питання, Ф.Арієс виокремлює такі джерела аналізу як: приходські книги, мемуари, портрети (сімейні), альбоми, фото, книги обліку, в яких зазначалися домашні традиції. Як особливе джерело врахування життя членів родини, Ф.Арієс виокремлює предмети побуту та меблів. Акцентує й аналізує твори образотворчого мистецтва, релігійну іконографію тощо.

Важливе місце посідає аналіз дитячої термінології, висловлювань дітей, літературних сцен із життя сім'ї (літературних творів), щоденники, живопис.

Таким чином, до джерел вивчення історії сімейного виховання долучаємо: релігійну обрядовість в різні історичні періоди, художні картини, дитячий одяг, ігри та іграшки.

Відтак, джерельна база дослідження теорії, історії та практики виховання дітей у сім'ї об'єднує значний масив наукових праць, монографій, статей, архівних матеріалів як вітчизняних, так і

зарубіжних авторів, присвячених питанням сімейних стосунків, висвітленню структури, функцій, статусу сім'ї, шлюбу в історії суспільства; спеціальна література, у якій безпосередньо чи опосередковано розглядаються особливості та значення сімейного виховання, містить практичні рекомендації, поради щодо реалізації виховного впливу батьків на дітей. Ці праці відрізняються за своїм змістом та аксіологічною спрямованістю, характеризуються тематичними й жанровими відмінностями, оскільки їх автори жили і творили у різні часи, за різних історико-суспільних, економіко-політичних обставин.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонов А. И. Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов) / А. И. Антонов. – М., 1998. – С. 159.
2. Ариес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Ариес; [пер. с франц. Я. Ю. Старцева при участии В. А. Бабинцева] – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.
3. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.: іл.
4. Голод С. И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты / С. И. Голод; [под ред. Г. М. Романенковой]. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1984. – 136 с.
5. Дорохина О. В. Семейная политика в России в XX веке / О. В. Дорохина // Вестник Моск. Гос. Ун-та. – 1995. – № 5. – С. 4 – 7; 1996. – № 1. – С. 12 – 16; 1997. – № 2. – С. 23 – 24.
6. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 176 с.
7. Мацковский М. С. Социология семьи: Проблемы, теории, методологии и методики / М. С. Мацковский. – М., 1989. – 116 с.
8. Мид М. Культура и приемственность. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 878 с.
9. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине / В. И. Наулко – К., 1987. – 213 с.
10. Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи / Ю. И. Семенов. – М., 1974. – 74 с.
11. Харчев А. Г. Социология воспитания. – М., 1990.
12. Черников А. Структура и типы родительского отношения / А. Черников, А. Варга. – М., 1986. – 248 с.
13. Эйдемиллер Э. Психология и психотерапия семьи / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – [2-е изд., расшир. и доп.] – СПб.: Питер, 1999. – 652 с.
14. Эриксон Э. Г. Детство и общество / Э. Г. Эриксон; [пер. с англ.]. – [2-е изд., перераб. и доп.] – СПб.: ООО «Речь», 2000. – 416 с.

Аннотация

В.Л.Федяева

К проблеме систематизации источниковой базы исследования теории, истории и практики семейного воспитания

Статья является кратким изложением результатов исследования, посвященного проблеме систематизации источниковой базы теории, истории и практики воспитания детей в семье в современной историко-педагогической науке. В статье представлены конкретные аспекты теоретического изучения отдельных вопросов семейного воспитания в различных научных областях: философии, истории, социологии, фамилистики демографии, экономики, юриспруденции, психологии, педагогики, медицины, этнографии и т.д. Автор анализирует истоки становления теоретических основ воспитания ребенка в семье как историко-педагогической проблемы, источники ее исследования и их классификацию; представляет систематизацию групп научных работ по направлению и проблематике исследования в отечественном историко-педагогическом дискурсе.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, источниковая база исследования, историко-педагогическая наука.

Summary

V.L.Fedyayeva

To the problem of Source Base Systematization of the Theory, History and Practice of Family Education Study

The article is a brief summary of the results of research on the problem of source base systematization of the theory, history and practice of children's education in the family in the modern historical and pedagogical science. The article presents the specific aspects of the theoretical study of certain questions of family education in different scientific areas: philosophy, history, sociology, familistics, demography, economics, law, psychology, pedagogy, medicine, ethnography etc. The author analyzes the origins of the formation of the child's upbringing in the family theoretical foundations as a historical and pedagogical problems, the sources of its research and their classification; the systematization groups of scientific works on a direction and the problem of research of the national historical and pedagogical discourse is represented.

Key words: family, family education, source base of research, historical and pedagogical science.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.